

به نام خدا

درآمدی بر انواع نظام‌های انتخابات

(ویرایش اول)

فهرست مطالب

۱.....	مقدمه
۲.....	۱. نظام انتخاباتی اکثریتی
۲.....	۱-۱. اکثریت نسبی
۴.....	۱-۲. اکثریت مطلق
۷.....	۱-۳. اکثریت ترجیحی
۸.....	۲. نظام انتخاباتی تناسبی
۸.....	۲-۱. نظام تناسبی فهرستی
۱۱.....	۲-۲. تناسبی «تکرأی قابل انتقال»

درآمدی بر انواع نظام‌های انتخاباتی (ویرایش اول)

مقدمه

گزینش نظام انتخاباتی مطلوب و منصفانه یکی از مهمترین دغدغه‌های زمامداران به‌ویژه در نظام‌های سیاسی مردم‌سالار محسوب می‌شود. مشکل آنجاست که در اغلب مواقع، انتخاب یک نظام انتخاباتی، تحت تأثیر تلفیقی از شرایط محیطی و تجربیات سیاسی - تاریخی صورت می‌گیرد و به این جهت، صرفاً بر پایه تجزیه و تحلیل علمی، قابل توجیه نیست. بسیاری بر این اعتقادند که در حقیقت ملحوظ داشتن منافع سیاسی، تقریباً همیشه مهمترین عامل در گزینش سیستم انتخاباتی است.

به هر حال، با اندکی تأمل در قوانین انتخاباتی کشورهای مختلف جهان و در قالب یک دسته‌بندی کلی، می‌توان سه نوع نظام انتخاباتی را که هر یک مبتنی بر فلسفه سیاسی و اجتماعی خاصی هستند، شناسایی کرد. این نظام‌های انتخاباتی عبارتند از:

۱. نظام انتخاباتی اکثریتی که قدیمی‌ترین نوع نظام انتخاباتی است،

۲. نظام انتخاباتی تناسبی،

۳. نظام انتخاباتی مختلط یا تلفیقی که ترکیبی از دو نوع نظام انتخاباتی پیشین

است و به اعتقاد بسیاری، نظام انتخاباتی مستقلی محسوب نمی‌شود.

۱. نظام انتخاباتی اکثریتی

نظام اکثریتی بر این فرض استوار است که حکومت در اختیار احزاب، گروه‌ها یا انجمن‌هایی است که از نگاه عموم شهروندان، به نسبت سایر احزاب و انجمن‌های رقیب، در انتخابات مقبولیت عام بیشتری کسب کرده‌اند. در یک تقسیم‌بندی کلی، دو نوع نظام اکثریتی را می‌توان از یکدیگر تفکیک کرد:

۱-۱. اکثریت نسبی

نظام اکثریت نسبی از نظر تاریخی، قدیمی‌ترین شیوه انتخاباتی در اروپا محسوب می‌شود. براساس این نظام انتخاباتی، نامزدی که در مقایسه با سایر داوطلبان، آرای بیشتری کسب کند، پیروز انتخابات است. ملاک پیروزی در این شیوه، کسب اکثریت مجموع آرای مأخوذه نسبت به دیگران است. به همین علت، نام اکثریت نسبی شاید بهترین عنوان برای این نظام انتخاباتی باشد. خاستگاه اصلی این نظام انتخاباتی انگلستان است. نظام اکثریت نسبی مبتنی بر قاعده مشهور *The First Past the Post* (نفر اول به منصب می‌رسد) بوده و به نظام FPTP معروف است. در این نظام انتخاباتی، انتخابات صرفاً در یک مرحله برگزار می‌شود و سرنوشت سیاسی نامزدها در همان مرحله تعیین می‌گردد.^۱

این شیوه انتخابات، تنها در حوزه‌های تک‌کرسی، قابل اعمال است. در انگلستان،

۱. حجت‌الله، ایوبی، اکثریت چگونه حکومت می‌کند؟، تهران، انتشارات صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۱، ص ۷۶.

۲. سیدمحمد، هاشمی، تقریرات درس نظام‌های انتخاباتی، تهران، دانشگاه تهران، نیمسال اول سال تحصیلی ۱۳۸۱-۱۳۸۰.

نقاط مختلف کشور به تعداد کرسی‌های پارلمان به حوزه‌های انتخابیه تقسیم و در هر حوزه تنها یک کرسی به رقابت گذاشته می‌شود. غالباً بر این نظام انتخاباتی، خرده می‌گیرند که در عمل ناعادلانه است و موجب می‌شود نامزدهایی با درصد آرای اندک، کرسی نمایندگی را احراز کنند. برای مثال، در حوزه‌ای با ۱۰۰ رأی‌دهنده، در صورتی که یکی از نامزدها ۲۰ رأی و بقیه هر کدام ۱۰ رأی کسب کنند، نماینده این حوزه تنها با ۲۰ درصد کل مجموع آرای مأخوذه، کرسی نمایندگی را به دست می‌آورد.

خاستگاه تاریخی این نظام انتخاباتی را باید در انگلستان جستجو کرد. تا سال ۱۹۴۸، انتخابات در این کشور در سه حوزه اشراف، روستاها و دانشگاه‌ها انجام می‌شد و تقسیم‌بندی جغرافیایی در این کشور از ابتدا مرسوم نبود. بنابراین، تقسیم‌بندی حوزه‌ها پیش از آنکه جغرافیایی باشد، طبقاتی بود. بر این مبنا، مهم این بود که هر طبقه، نماینده خود را داشته باشد، حتی اگر نماینده طبقه، از مقبولیت و درصد اندکی از کل آرای مأخوذه برخوردار باشد. نظام اکثریتی در این کشور بر این اندیشه استوار بود که هر یک از حوزه‌های یاد شده بتوانند نمایندگانی برای دفاع از حقوق گروه اجتماعی خود داشته باشند و این‌گونه توجیه می‌شد که نمایندگان منتخب، با وجود درصد پایین آرایشان از آنجا که برخاسته از یک نهاد اجتماعی ویژه به شمار می‌رفتند، از مشروعیت کافی برای دفاع از حقوق آنان برخوردار بودند.

این نظام در کشورهای نظیر کانادا، هندوستان، بنگلادش، فیلیپین، زامبیا، نپال، تایلند و شیلی نیز استفاده می‌شود. نظام مذکور که سابق بر این، به دلیل سادگی و سهولت اجرای آن، بسیار مورد توجه بود، امروزه کمتر الگوی کشورهای مختلف قرار می‌گیرد. هیچ‌یک از دمکراسی‌های جدید در اروپای مدیترانه (یونان، پرتغال و اسپانیا)

طی دهه ۱۹۷۰، یا اروپای شرقی و مرکزی و شوروی سابق طی دهه ۱۹۸۰، از این نظام الگو نگرفتند و اغلب این کشورها به نظام‌های مبتنی بر فهرست روی آوردند.

۲-۱. اکثریت مطلق

نظام اکثریت نسبی اگرچه بسیار سهل و ساده است، ولی از آن جهت که می‌تواند اقلیتی را بر اکثریت حاکم کند، ناعادلانه به نظر می‌رسد. با توجه به این ایراد، برخی از کشورها که دغدغه ثبات و پایداری دولت‌ها را داشتند، کوشیدند تا ضمن وفاداری به نظام انتخاباتی اکثریتی، اصلاحاتی را در آن انجام دهند. مهمترین اصلاح، تعریف جدید از اکثریت بود. براساس این، کسب اکثریت مطلق یعنی نصف به‌علاوه یک کل آرای مأخوذه، جایگزین‌ساز و کار اکثریت مطلق و شرط پیروزی در انتخابات شد. به این ترتیب، مهمترین ایراد نظام اکثریت نسبی تا حدود زیادی از بین رفت و نماینده منتخب، از مشروعیت عام بیشتری برخوردار شد.

اما در پی تأسیس این نظام انتخاباتی، چند پرسش اساسی مطرح شد. اینکه چگونه می‌توان به اکثریت مطلق دست یافت؟ یا اگر در دور نخست انتخابات چنین اکثریتی برای تمام یا برخی از داوطلبان حاصل نشد، چه باید کرد؟ در پاسخ به این پرسش‌ها، تاکنون راهکارهای مختلفی به‌کار گرفته شده که اهم آنها به شرح ذیل قابل اشاره است:

۱-۲-۱. اکثریت مطلق چند مرحله‌ای

این شیوه برای انتخاب پاپ‌ها از دیرباز مورد استفاده بوده است. در انتخاب پاپ‌ها، انتخابات را آنقدر تکرار می‌کنند تا اکثریت مورد نظر احراز شود. در کشور فرانسه

نیز تا سال ۱۹۶۸ که انتخاب رئیس‌جمهور توسط نمایندگان مجلس سنا و مجلس نمایندگان صورت می‌گرفت، چنین روشی اجرا می‌شد. با تکرار انتخابات در مراحل مختلف، سرانجام رئیس‌جمهور با بیش از ۵۰ درصد آرا برگزیده می‌شد.

بدیهی است که اعمال این سازوکار صرفاً در فرضی امکانپذیر است که تعداد رأی‌دهندگان به جامعه آماری محدودی، محصور باشد. در غیر این صورت، در جوامعی که عموم شهروندان به پای صندوق رأی فراخوانده می‌شوند، اجرای چنین شیوه‌ای ناممکن و غیرمعقول خواهد بود.

۲-۲-۱. اکثریت مطلق دو مرحله‌ای

نظر به اینکه تکرار مکرر انتخابات برای حصول اکثریت مطلق، معقول و منطقی نیست، معمولاً انتخابات را حداکثر در یک مرحله اضافی برگزار می‌کنند، در این حالت، برای اینکه در دور دوم نتیجه به نصف به علاوه یک نزدیک‌تر شود، راهکارهای مختلفی مورد استفاده قرار گرفته که مهمترین آنها عبارتند از:

الف) رقابت بین دو یا چند نامزد برتر در مرحله دوم

این سازوکار که خاستگاه اصلی آن فرانسه است، در انتخابات مجلس شورای اسلامی ایران نیز مورد استفاده قرار گرفته است. براساس این شیوه، رقابت در مرحله دوم، صرفاً بین تعدادی از نامزدهایی است که بیشترین آرا را در مرحله نخست کسب کرده‌اند. به این ترتیب، با حذف عده‌ای از داوطلبان و عدم مشارکت یا ائتلاف هواداران آنها به نفع نامزدهای حاضر در مرحله دوم، قطعاً یک یا چند نفر از نامزدها در مرحله اخیر، اکثریت مطلق را کسب خواهند کرد. با این حال، بسیار اتفاق می‌افتد که حتی با این سازوکار نتیجه مطلوبی حاصل نمی‌شود؛ چرا که ممکن است غیبت بیش از حد

رأی‌دهندگان در مرحله دوم موجب شود داوطلبی که بیش از ۵۰ درصد مجموع آرای مأخوذه را کسب کرده، نسبت به تعداد واقعی رأی‌دهندگان کشور، فاقد چنین اکثریتی باشد. نمونه‌های تاریخی مناسبی برای اثبات این ادعا وجود دارد. در سال ۱۹۶۹ در انتخابات ریاست‌جمهوری فرانسه که به مرحله دوم رسیده بود، اگر چه «جرج پومپیدو» به عنوان رئیس‌جمهور برگزیده شد، ولی با وجود احراز نصف به علاوه یک کل آرای مأخوذه، در واقعیت، منتخب درصد بسیار اندکی از فرانسویان بود و حکومت او از مشروعیت کافی برخوردار نبود.^۱

جمهوری اسلامی ایران، اتریش، پرتغال، برزیل، نروژ و لهستان از جمله کشورهایی هستند که چنین شیوه‌ای را در انتخابات مختلف خود به کار برده‌اند.

ب) تحدید تعداد داوطلبان راه یافته به مرحله دوم و اعمال اکثریت نسبی

راهکار دیگری که در برخی از کشورها مورد استفاده قرار گرفته، تحدید تعداد داوطلبان حاضر در مرحله دوم است. در این حالت همه داوطلبان حاضر در مرحله اول، حق شرکت و رقابت در دور دوم را ندارند، مگر آنکه درصد معینی از مجموع آرای مأخوذه در مرحله اول را کسب کرده باشند. در نتیجه، تعداد داوطلبان در مرحله دوم کاهش می‌یابد و امید می‌رود که اکثریت لازم حاصل شود. برای مثال، در انتخابات مجلس فرانسه صرفاً داوطلبانی حق شرکت در مرحله دوم را دارند که در دور نخست، حداقل ۱۲/۵ درصد کل آرا را کسب کرده باشند.

در صورتی که در دور اول، صرفاً یکی از نامزدها موفق به کسب اکثریت مزبور شده باشد، نفر دوم اگرچه مجموع آرای وی به حد نصاب یاد شده نرسیده باشد،

1. ZARAK. J. C., Les systems Electrolux, Paris, Ellipses, 1995, chap2.

می‌تواند در مرحله دوم انتخابات شرکت کند. در صورتی که در نخستین دور از انتخابات، هیچ یک از داوطلبان، حد نصاب لازم را احراز نکند، به ترتیب، از میان داوطلبانی که میزان آرای‌شان کمتر از ۱۲/۵ درصد باشد، به تعداد مورد نیاز، در رقابت انتخاباتی در مرحله دوم شرکت خواهند کرد.

۳-۱. اکثریت ترجیحی^۱

این نظام انتخاباتی برای نخستین بار در سال ۱۹۸۳ در کویزلند استرالیا، مورد استفاده قرار گرفت و به تدریج در سراسر استرالیا رواج یافت. در دهه‌های بعد، کشورهای کانادا و جمهوری ایرلند نیز از این نظام انتخاباتی استفاده کرده‌اند.

فارل معتقد است برای این نظام انتخاباتی بهتر است از واژه «ترجیحی» استفاده شود. زیرا در حقیقت مطابق این شیوه از رأی‌دهنده خواسته می‌شود ترجیحات خود را به ترتیب اولویت اعلام کند. در غیراین صورت، رأی وی باطل محسوب خواهد شد. در این نظام انتخاباتی از رأی‌دهنده خواسته می‌شود در خصوص تمام داوطلبان اعلام نظر کند. به عبارت دیگر، در نظام رأی ترجیحی، چندین مرحله انتخابات در یک مرحله صورت می‌گیرد و رأی‌دهنده، نامزدهای دلخواه خویش را به ترتیب اولویت مشخص می‌کند و تمام اولویت‌ها در نتیجه انتخابات تأثیرگذار است.

۲. نظام انتخاباتی تناسبی

با توجه به برخی معایب نظام اکثریتی، بسیاری از کشورها به نظام انتخاباتی تناسبی روی آوردند. برگزاری انتخابات تناسبی از بحث‌های اصلی محافل سیاسی در اواسط قرن نوزدهم بود. با وجود این، بیشتر کشورهای اروپایی تا قبل از پایان جنگ جهانی اول، چنین نظامی را نپذیرفتند. تا پیش از آن، تنها کشورهای کوچکی نظیر دانمارک، بلژیک، فنلاند و کانتون‌های سوئیس دارای چنین نظامی بودند.^۱

۱-۲. نظام تناسبی فهرستی

نظام تناسبی فهرستی که مبتنی بر ارائه فهرست از جانب احزاب است، صرفاً در یک مرحله برگزار می‌شود. مطابق این سیستم انتخاباتی، هر یک از احزاب سیاسی به تناسب میزان آرای خود در انتخابات، می‌تواند کرسی‌های پارلمانی را احراز کند. در نظام تناسبی برخلاف نظام اکثریتی که به موجب آن، واجدان نصف به علاوه یک مجموع آرای مأخوذه، همه کرسی‌های پارلمانی را به خود اختصاص می‌دهند، هر حزب یا گروهی به تناسب آرای خویش می‌تواند صاحب کرسی نمایندگی باشد. به بیان بهتر، در این شیوه هر حزب یا گروه سیاسی می‌تواند در عین اینکه آرای اندکی در انتخابات تحصیل کرده، صاحب کرسی نمایندگی شود. توزیع کرسی‌ها میان احزاب، گاه به شیوه‌های بسیار پیچیده‌ای صورت می‌گیرد، اما دو شیوه متداول که تا

۱. کاواناک، دنیس مبارزه انتخاباتی، ترجمه تلاوت عسگری، تهران، انتشارات صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۹، ص ۱۲۱.

امروز مورد استفاده قرار گرفته است، عبارتند از:

الف) روش محاسبه کامل یا سراسری

در این روش، برای محاسبه آرای هر حوزه، ابتدا اینکه در هر حوزه، یک کرسی، نمایندگی چه تعداد جمعیتی را برعهده خواهد داشت، مشخص می‌شود و سپس، برهمین اساس نسبت به توزیع کرسی‌های نمایندگی میان احزاب در آن حوزه، اقدام می‌شود. برای مثال، اگر در یک حوزه انتخابیه، پنج کرسی به رقابت گذاشته شده باشد و هزار نفر در انتخابات شرکت کرده باشند، حداقل شاخص احراز هر کرسی نمایندگی، از تقسیم هزار بر پنج به دست می‌آید که در این مثال، عدد دویست خواهد بود. بنابراین، حزبی که ۶۰۰ رأی در انتخابات به دست آورده است، سه کرسی نمایندگی را از آن خود خواهد کرد. اما از آنجا که در مواقع بسیاری، مجموع آرای اکتسابی احزاب قابل تقسیم بر این عدد شاخص نیست، همواره مشکل چگونگی محاسبه آرای مازاد احزاب وجود دارد. برای مثال، در مورد پیشین اگر حزبی ۶۵۰ رأی کسب کند، پنجاه رأی مازاد خواهد داشت. یکی از روش‌های حل این مشکل، روش تناسبی کامل یا سراسری است. در این روش، عدد شاخص نمایندگی در سطح ملی - و نه در هر حوزه انتخابیه - محاسبه می‌شود، یعنی تعداد مجموع رأی‌دهندگان بر میزان کرسی‌های لازم برای نمایندگی، تقسیم و از این طریق، عدد شاخص نمایندگی، تعیین می‌شود. در نتیجه، با جمع آرای مازاد احزاب در حوزه‌های انتخاباتی مختلف، بر مبنای عدد شاخص نمایندگی، به هر حزب کرسی دیگری نیز تعلق خواهد گرفت. این روش، آسان‌ترین و عملی‌ترین روش برای انتخابات تناسبی است. آلمان در زمان جمهوری وایمار، این نظام را مورد استفاده قرار می‌داد. فرانسه

از سال ۱۹۷۹ این روش را برای انتخابات پارلمان اروپا در پیش گرفت. از مزایای این روش این است که احزاب بسیار کوچک که به هیچ‌وجه قادر به کسب آرای کافی برای احراز کرسی نمایندگی نیستند، با احتساب مجموع آرای خود در سطح کشور می‌توانند نمایندگانی در مجلس داشته باشند. کشورهایی که این شیوه را در پیش گرفته‌اند، با مشکل بزرگ ناپایداری دولت‌ها روبرو هستند. کشور ایتالیا که در سال‌های ۱۹۴۶ تا ۱۹۹۳ از این نظام انتخاباتی استفاده می‌کرد، همواره دچار بحران و بی‌ثباتی دولت بود. زیرا وجود احزاب و گروه‌های مختلف و متنوع سیاسی، تشکیل دولت مبتنی بر اکثریت را ناممکن ساخته بود و احزاب در عمل، چاره‌ای جز ائتلاف‌های ناپایدار نداشتند.

ب) روش محاسبه تقریبی

در این روش، آرای اضافی فهرست‌های حزبی، به صورت تقریبی محاسبه می‌شوند. برای اینکه احزاب بتوانند در تقسیم‌بندی کرسی‌ها سهمی داشته باشند، ضروری است درصد مشخصی از مجموع آرای مأخوذه را کسب کرده باشند. این درصد در کشورهای مختلف، متفاوت است. برای مثال، در کشورهای دانمارک، فرانسه، یونان و سریلانکا، به ترتیب کسب ۱۲، ۵، ۳ و ۱۲ درصد مجموع آرای مأخوذه، پیش‌شرط تخصیص کرسی‌های نمایندگی به فهرست‌های حزبی محسوب شده است. بنابراین در کشوری نظیر دانمارک، احزابی با کمتر از ۱۲ درصد مجموع آرای مأخوذه، فاقد صلاحیت لازم برای کسب کرسی نمایندگی در مجلس خواهند بود. به عبارت دیگر، احزابی که آرای کمتر از سقف تعیین شده داشته باشند، بازنده انتخابات هستند و

حضوری در مجلس نمایندگی نخواهند داشت.^۱

۲-۲. تناسبی «تکراری قابل انتقال»^۲

نظام تناسبی تکراری قابل انتقال، بی‌شبهت به نظام اکثریتی رأی ترجیحی نیست. تفاوت آنها در این است که تکراری قابل انتقال، در نظام تناسبی قابل اجراست، درحالی که رأی ترجیحی فقط در نظام اکثریتی و در حوزه‌های تک‌کرسی اعمال می‌شود.

توماس هیر، وکیل انگلیسی و کارل جرج آندرا^۳ از مبدعان نظام انتخاباتی تناسبی تکراری قابل انتقال هستند. مهمترین مزیت این نظام بر نظام تناسبی فهرستی این است که رأی‌دهندگان بجای اینکه به فهرست‌های بسته احزاب سیاسی رأی دهند، به نامزدها رأی می‌دهند و از میان داوطلبان فهرست‌های مختلف، حق انتخاب دارند. در نظام تکراری قابل انتقال، رأی‌دهندگان از میان نامزدهای مختلف، نامزدهای دلخواه خود را با اولویت مشخص می‌کنند. در این نظام، کرسی‌های نمایندگی به حوزه‌های چند نماینده‌ای اختصاص می‌یابد و رأی‌دهندگان کاندیداها را بر حسب ترجیحشان رتبه‌بندی و انتخاب می‌کنند.

درخصوص میزان تناسبی بودن این شیوه انتخاباتی، نظرها و دیدگاه‌های گوناگونی وجود دارد. برخی بر این باورند که در این نوع نظام انتخاباتی، اصل تناسب بین آرا و کرسی‌ها به‌خوبی رعایت می‌شود. در صورتی که از دیدگاه برخی دیگر، این نظام از رعایت تناسب بین آرا و کرسی‌ها بسیار فاصله می‌گیرد.

۱. حجت الله، ایوبی، پیشین، ص ۱۲۸.

2. The Single Transferable Vote (STV)

3. Karl George Andrea

شناسنامه گزارش

شماره مسلسل: ۱۰۰۷۵

عنوان گزارش: درآمدی بر انواع نظام‌های انتخاباتی (ویرایش اول)

نام دفتر: مطالعات حقوقی (گروه حقوق عمومی و بین‌المللی)

تهیه و تدوین: مسیح بهنیا

ناظر علمی: جلیل محبی

متقاضی: محمد دهقان نقندر (عضو هیئت رئیسه مجلس شورای اسلامی)

ویراستار تخصصی: —

ویراستار ادبی: —

واژه‌های کلیدی: —

تاریخ انتشار: ۱۳۸۸/۱۱/۳